

Amikor a létért folyik a küzdelem, s úgy tetszik, az óra is utolsó már, bizony gyakorta sarokba kerül az esztétika. Ez a feszült atmoszféra viszont szinte egész életén át kísérte Fábry Zoltánt. A kritikus értékrendszerének politika centrumú érvényesítése hogyan kísért később is? Milyen változáson megy keresztül Fábry stílusa, melyek híres axiómáinak legfontosabb sajátosságai? Mindezek mélyebb vizsgálódásokat kívánnának. Kovács Győző jól tudja ezt, de bizonyára más volt a szándéka. Könyvét Fábry Zoltánhoz vezérlő kalauznak tekinthetjük, s mint ilyen nagyon hasznos és értékes. Jól jelezte néhány évvel ezelőtt a stószai mérték mibenlétét mindeddig legmélyebben megfogalmazó tanulmány, hogy a stószai mérték felmutatásával elsősorban önmagunknak tartozunk. Kovács Győző könyve ehhez ad segítséget, nem annyira a szakember, hanem inkább a most tájékozódó olvasó számára. Végigvezet Fábry életművén, bő anyaggal dokumentálja, közvetíti legfontosabb eszméit. A Narcissosz módján öntetszelgő fiatal embert tízmillió társának halála a közösségi gondok szolgálatába állítja, a változni és változtatni program teljesítőjévé avatja. Az expresszionizmus, erkölcsi realizmus, az antifaszizmussal bővülő valóság-irodalom, a szociográfiai irodalom hazait is megelőző sürgetése és kísérlete, mindmind egy magatartás része, melyet legtömörebben a nagy példakép, Ady fogalmazott meg Fábry számára: „ember az embertelenségben”. Ez a tartás és vállalás vezet oda, hogy a magatartás műfajjá lényegül: „A műfaj neve: antifaszizmus.” Ez volt a szlovenszkói küldetés legszebb értelme, ennek kellett volna felemelő igazsággá, tanúvá válnia. Amikor 1945 után ez mégsem így történt, a fasizmus ügyében kollektív bűnösséggel vádolt magyarság nevében akart Fábry Zoltán fellebbezni (*A vádolt megszólal*), másokra, társaira hivatkozott, pedig az ő antifaszista publicisztikája egyedül is döntő bizonyíték lehetett volna. Majd a humánus őrzése-védelme érdekében a hagyományok felé fordul, mert a kultúra és a béke nála összetartozó fogalmak, Ady jakobinus dala pedig „történelmi alapokmány”. Az egyetlen alapigazságot a legkülönbözőbb utakon-módokon közelíti meg. A *Harmadvirágzás* irodalomnevelő kritikái, tanulmányai mögött is ezt kell felismernünk, mert harcainak, tanításainak egy a célja: minél tisztábban, meggyőzőbben hangozzék a vox humana. Ezért etikai jellegű legtöbb ítélete, ezért nevezi a sematizmust a költészet amoralitásának, a dogmatizmust antihumánumnak, s ezért vallja, hogy az „esztétika fogalom erkölcsi tartalom nélkül semmis”. A cseh nemzeti hősről, Julius Fučík-ról írta Fábry Zoltán, hogy amit mondott, az csak erkölcsi törvény hófokán mérhető le. Vele sem vagyunk másképpen.

Az alapos és árnyaltan értékelő monográfia még várat magára, de sok értékes új anyagot feltáró, értékekre figyelmeztető kalauzunk már van. Ezért is köszönet. (*Magvető*, 1971.)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Mikó Imre könyve Brassai Sámuelről

„Az utolsó erdélyi polihisztor” — ez a közhellyé merevedett jelző tapad emlékezetünkben *Brassai Sámuel* nevéhez. Ezt választotta könyvének címéül Mikó Imre is. Ennek a polihisztorságnak időbeli feltétele a tizenkilencedik század, vagy amint a kolozsváriak „Brassai bácsi”-ja helyesbítene: „a tizenkilencedik száz” volt, amelynek kereteit kitöltötte életpályája — csupán részletkérdés az, hogy csak kilencvenhét évet élt le belőle, vagy csakugyan a halála előtt kilenc nappal megünnepelt száz esztendő. A Házsongárdi temetőkert magasán — ahol korábban elhunyt nagy kortársai, Kriza János, Bölöni Farkas Sándor közelében sírba helyezték 1897. június 26-án — valójában „Nem egy ember, hanem egy század” nyugszik síremléke alatt.

Vajon mennyire tizenkilencedik századi az ő polihisztorsága? Ez a század, amelyben a tudományok fejlődése széles körben megalapozta a szakosodást, mennyire volt alkalmas az egyéni tudás külterjes, tárgyi egyetemességére? Milyen alapon valósulhatott meg ez az egyetemesség egy olyan matuzsálemi életpályán, amelynek reggelén a felvilágosodás és az enciklopédizmus eszmekeőre, alkonyán pedig — Marx szavával — a kommunizmus kísértete járta be Európát?

Az előbbi eszmekeő még az ő születése előtt, a francia polgári forradalomban, az utóbbi pedig a halála utáni szocialista forradalmakban érett tette — amíg ő maga a kettő között, élete delén, 1848 kettős arculatú, polgári-plebejus forradalmát élte át. Ekkor a kolozsvári Vasárnapi Ujság szerkesztőjeként a francia forradalom hármás jelszavát vallva állt ki a nép mellett, amelyet nem egyszerűen tömegként értelmezett, nem is a feudális formák — nemesség, céhek, jobbágytság — keretében, hanem a társadalommá szerveződött, személyileg szabad és egyenlő jogait értő emberek fogalmaként. A nép eszerint a születő — ki nem bontakozott lehetőségeiben polgári — állam társadalma. De az állam és a társadalom két fogalom, annál is inkább, mert a korabeli magyarországi viszonyokból következően fontos szerepe van a municipiális önállóságnak, a „helybeli környületek által igényelt szabadság”-nak.

Vajon mindebből az is következne, hogy Brassai a felvilágosodás, az enciklopédisták szellemi rokona? Csak részben, inkább csak az egyetemességre igényt tartó szellemi önállóságában. Felvilágosultsága is önálló, s e szellemi áramlatnak mint annyira a közeli, mint a korai múltjából, a reneszánszból ered. Onnan is inkább szellemiségében, módszerében. Miként a korai felvilágosodás félretelva a középkor tanítómesteri magyarázatokkal torzított közvetítését, közvetlenül és önállóan fordult az antikvitáshoz, olyanképpen Brassai is a régi forrásokba — Arisztotelész logikájába, Euklidész geometriájába, a szokratészi hagyományba — mélyítette szellemi gyökereit, onnan merített a maga önművelő, önállóan értékelő módján. Erre az alapra építette rá mindazt, amit csodálatos befogadóképességű elméje a tényszerű természeti, nyelvi és eseményes ismeretek mellett későbbi korok eszméiből ellentmondásmentesnek értelmezett.

Jóllehet sokoldalúsága enciklopédikusnak tünteti föl, Brassai mindenekelőtt rendszerező elme volt. Kiterjedt ismeretkörüben főként maga a megismerés, mint a képességek minél általánosabb kiművelése: ennek módszere, az ismereteknek ezt szolgáló rendszerezése foglalkoztatta. Hiszen ő maga éppen szilárd és világos logikai alapjain tudott tág területet felölelni. Ám ez az alap nemcsak határtalan lehetőségeket nyitott meg előtte, hanem korlátozta is; a geometriában mereven elutasította az újonnan felfedezett nem euklidészi rendszert; nyelvészkedésében megmervítette a logikai elvárás; filozófiájában pedig a formális logika szép rendjét megbontó „valcernek” tekintette a dialektika hegeli gondolatát. Mindebben azonban szerepe van annak is, amit ő így fogalmazott: „A lipsiai tudósnak könnyű Európa kereskedése piacán, a könyvi és literaturai comercium középpontján oly tudósításokat összegyűjteni, melyek hozzánk elszigetelt állapotunkban vagy éppen nem, vagy csak későre jutnak el.” Az idézet ugyan csak a Kőrösi Csoma Sándorról késve érkezett hírekre vonatkozik, de általánosabb igazságra utal. A korabeli élenjáró fejlődéstől való elmaradásra, amely nemcsak azt jelentette, hogy a szellem termékei késve jutottak el ide, hanem mindenekelőtt azt, hogy a társadalmi változás késve haladt, itt még nem érlelte meg összefüggésükben a kor úttörő eszméit. Brassai, aki önállóan fejlődő szellem — s az elszigeteltségben némiképpen autodidakta — volt, inkább tudott befogadni olyan gondolatot, amire a valóság rávezette, mint ami csak kifejtve, háttere nélkül került elébe.

Valójában tehát korlátai és egyáltalán a polihisztorságát lehetővé tevő szellemi alapok is a kelet-közép-európai tizenkilencedik század termékének, ha úgy tetszik reprezentánsának tekinthetők. Így sajátunk igazabban, így érdekes sorsunk múltjába ágyazva, így tanulságos. Erről nyújt hiteles, sokoldalú képet Mikó Imre könyve.

NÉMETH FERENC